

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОПИТУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ І ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

І.В. Лопаткіна, к.е.н.

Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми

Проблема змін, що відбуваються в одній зі складових ринкового механізму – попиту, - є фактором, який значною мірою впливає на ефективність державного регулювання, на стан світових фінансів і економіки у вузькому та широкому сенсі цього поняття. Проблема полягає у ринковості попиту, в значній його незалежності від дій з боку регулятора. В той же час ринок потребує регуляторного впливу з боку держави, необхідність в якому за кризових умов значно зростає. Перманентна циклічність розвитку ринкової економіки вказує на існування і неподоланість суттєвих вад різного гатунку ринкових регуляторів, і, одночасно, свідчить про неспроможність проциклічної державної політики. Парадокс і дилема співіснування ринку та держави, як його регулятора, їх взаємодії, взаємного впливу - постійний чинник економічного буття. Складний процес еволюційних і взаємообумовлюючих змін цього тандему – предмет постійної уваги, дослідження, аналізу, що, в свою чергу, є основою для висновків, рекомендацій і рішень, які втілюються в економічну політику. Огляд подій останніх років крізь призму фундаментальних положень інституціональної теорії є альтернативним підходом до визначення факторів функціонування сучасної економіки, причин, сутності трансформаційних процесів, що відбуваються і обґрунтування ефективної моделі національної економіки.

Метою статті є висвітлення сучасних тенденцій якісної та кількісної трансформації попиту в контексті адекватності заходів державного впливу на ситуацію в світовій економіці в умовах, що опосередковані дією глобальної фінансово-економічної кризи на основі інституціонального аналізу.

В економічній теорії значне місце посідають праці видатних вчених, присвячені розвитку поведінки споживача і її впливу на стан макроекономіки. Чудовий екскурс в історію дослідження поведінки споживача знаходимо у Ю.В. Філоненко [4] – сучасного економіста-інституціоналіста з Росії. Від постулата абсолютної раціональності в традиційній теорії споживання - до обмеженої раціональності Г. Саймона і Д. Канемана, гіпотез абсолютного доходу Дж.М. Кейнса, відносного

доходу Д. Дьюзенберрі, перманентного доходу М.Фрідмена, концепцій «життєвого циклу» Ф. Модільяні, «раціональних очікувань» Р. Лукаса, Т. Сарджента і Р. Барро, ефекту приєднання до більшості Х.Лейбенстайна і ефекту демонстративного споживання Т.Веблена, - такий далеко не повний перелік праць, присвячених дослідженню даного питання. Окремо слід зазначити роботи, що присвячені питанням попиту і проводились представниками суміжних з економікою дисциплін – соціологічних - Ж.Бодрійяром, Е.Тоффлером, В.Радаєвим, Я.Рошиною, В.Ильїним, та психологічних - П. Лунтом, Дж. Катонем та іншими.

Здається доречним в контексті дослідження останніх публікацій звернутись до праць В.В. Вольчака [1], який, зокрема, зазначив наявність зв'язку між інституціональним підходом до дослідження економічних явищ і максизмом. На його думку, саме інституціоналізм накшталт вебленовського є логічним продуктом еволюції радикальної марксистської політичної економії. Відтак, марксистські погляди відносно споживання, як і в цілому марксистська теорія, осучаснились, отримали своє друге життя з огляду на співзвучність подій, які піддались аналізу за тих часів і які відбуваються зараз.

Сучасні погляди щодо трансформації попиту і його впливу на стан і ефективність економічної політики на пострадянському просторі висвітлюються в працях вчених – представників сучасної школи інституціоналістів, що об'єднані в МАІД (Міжнародна асоціація інституціональних досліджень) – А.А. Гриценка, Р.М. Нуреева, В.В. Дементьєва, В.В. Вольчака, Ю.В. Філоненка та багатьох інших. Представники інституціональної теорії грошей (наприклад, А.Ю. Грибов), аналізуючи попит на гроші, торкаються проблем загального попиту та споживання. Інституційні аспекти державного регулювання і його зв'язок зі споживанням висвітлюються, зокрема, в роботах Белокрилова К.А., Белокрилової О.С.

Серед закордонних авторів, чії публікації торкаються питань стану попиту, споживання, заходів державної економічної політики та їх кореляції між собою, можна виділити таких, як П. Кругман (Paul Krugman) [5], Н. Рубіні (Nouriel Roubini) [7], Дж. Стігліц (Joseph E. Stiglitz) [6] та інші. Не всі вони відносять себе до інституціоналістів, але використовувана ними методологія дослідження економічних процесів свідчить про їх причетність до розгляду проблемних питань крізь призму інституціоналізму, оскільки з точки зору інституціоналістів завдання економічної науки не лише в тому, щоб скласти прогноз, зрозуміти систему взаємозв'язків, але і дати рекомендації, обґрунтувати рецепти відповідних змін в політиці, поведінці, суспільній свідомості.

Більшість сучасних авторів відносяться до перспектив розвитку світової економіки дуже скептично. У оптимістичному сценарії світ чекають довгі роки мізерного (близько 1%) економічного зростання,

слабкого ринку праці і боротьби з фіскальними проблемами. Прибічниками останньої теорії є безліч відомих економістів, у тому числі і головні її автори - К. Рогофф (Kenneth Rogoff) і К. Райнхарт (Carmen Reinhart).

С. Мім (Stephen Mihm) і Н. Рубіні (Nouriel Roubini) [7], які передбачили і детально описали причини виникнення попередньої кризи, пророкують її другу хвилю. Основними чинниками, на їх думку, являється слабкість державних фінансів розвинених країн світу (наприклад, США і ЄС), а також незбалансованість економічної моделі країн, які розвиваються. Д. Стігліц (Joseph E. Stiglitz) [6] також підтримує теорію «подвійного падіння», висунену Н. Рубіні (Nouriel Roubini) [7], і у своїх статтях доводить, що заходи фіскальної консолідації, які проводяться ЄС, несумісні із заходами виведення економіки з рецесії. У своїх статтях економіст Д. МакІнтайр (Douglas McIntire) приводить ряд причин, які в сукупності можуть привести до повторного падіння світової економіки. З. Карабелл (Zachary Karabell) проводить детальну оцінку чинників, які можуть привести до уповільнення темпів зростання китайської економіки, яка останнім часом отримала статус двигуна світової економіки. Розділяє ці песимістичні погляди і відомий експерт Ч. Неннер (Charles Nenner).

Інституціональна теорія аналізує поведінку (зокрема, споживацьку) в рамках соціальних норм і правил, стереотипів поведінки, а також в рамках процесів інституціональної адаптації і інституціональних трансформацій, тобто об'єктивних політичних і економічних умов в країні; менталітету і традицій; приналежності до визначених соціальних прошарків [3]. В даний момент не можна однозначно дати відповідь відносно стану загальносвітового попиту і оцінити суттєвість змін в поведінці споживача. Ці зміни, без сумніву, спостерігаються і є логічною реакцією на коливання хвиль глобальної фінансово-економічної кризи. Ситуація в кожній країні відрізняється залежно від заходів державного регулювання, прийнятих в попередні роки, стану національних державних фінансів, загального настрою з приводу економіки, рівня безробіття і, не в останню чергу, менталітету населення країни. В результаті диверсифікованого набору цих чинників в кожній національній економіці стан споживчого ринку може бути діаметрально протилежним. В той час, коли в США споживчий попит розпочав своє відновлення, в Європі споживачі не лише не витрачають гроші, але досить агресивно протестують проти політики державних лідерів.

Рівень безробіття в США впав спочатку до 8.5% в січні 2012 року, в подальшому опустився до відмітки 8,3% в лютому, що є найнижчим рівнем за останні 3 роки. Поліпшення положення на ринку праці значно підняло загальний настрій серед представників корпоративного сектора, а також споживачів. У кожному із згаданих місяців зростання рівня зайнятості перевершувало очікування аналітиків. Так, в січні кількість

нових заявок на отримання допомоги з безробіття впала на 50000 замість очікуваних 20000. Стану справ могло б значно допомогти вливання державних коштів в розвиток інфраструктурних проєктів. Проте, при поточному співвідношенні політичних сил і можливому виникненні «політичної безвиході», ухвалення закону про додаткові стимулюючі програми є маловірогідним. Таким чином, ринок праці, головним чином, тримається на настроях працедавців (які, у свою чергу, чекають зростання попиту), а також стимулюючих заходах ФРС.

Багато аналітиків упускають вплив процесу делевериджинга у формуванні світового споживчого попиту, а також у формуванні попиту на робочу силу з боку бізнес-сектора. У роки, що передували кризі, виріс не лише державний борг, але і борг приватного сектора (який часто не враховується в основних макроекономічних показниках). У деяких випадках державний борг був прямо обумовлений спробами держави зменшити леверідж в приватному секторі (Ірландія є яскравим прикладом). Згідно із звітом McKinsey Global Institute, в різних країнах процес делевериджинга знаходиться на різних стадіях (тобто, далеко не синхронний) і займе різну кількість часу, залежно від стану економіки і структури частки боргу. Так, в США борг приватного сектора був зосереджений, головним чином, серед споживачів, а, конкретно, - у сфері житлової нерухомості. Падіння цін на нерухомість цілком логічно і очікувано спровокувало хвилю дефолтів по іпотечних боргах. Оскільки банки не можуть претендувати на заставне майно (окрім нерухомості, що знаходиться в запоруці) при оформленні дефолту, процедура банкрутства стала легким виходом для більшості американців. Коли вартість будинків впала нижче боргового тягаря, розрахованого за часів, більш сприятливих для ринку нерухомості, продовжувати платити по своїх боргах не мало сенсу. Фіксована процентна ставка за іпотечними кредитами в дещо призупинила хвилю дефолтів, оскільки деякі власники будинків прийняли рішення продовжувати виплати за боргом, в розрахунку на швидке одужання ринку. У Великобританії ж, у свою чергу, ситуація на ринку нерухомості може посилитися з причини ризику зростання «плаваючої» процентної ставки. Британці, що знаходяться на межі оголошення дефолту, швидше за все, будуть схильні переступити цю межу, якщо банки примуть рішення про підняття процентних ставок. Варто відмітити, що в США процес делевериджинга в приватному секторі почався вже в 2008 році і з упевненим відновленням економіки (як, наприклад, з темпами зростання ВВП 2,5%) може закінчитися через 2 роки.

У Європі ж цей процес тільки починається і може зайняти набагато більше часу, зважаючи на відсутність державної регуляторної підтримки в цьому питанні. Ринок нерухомості Великобританії тільки почав своє падіння, і споживачі незабаром відчують на собі те, що американці переживали вже впродовж трьох років. Разом з дуже жорсткою

фіскальною політикою падіння цін на нерухомість змусить англійців збільшити розмір заощаджень і направляти менше грошей на поточні витрати. У Іспанії ситуація відрізняється від інших країн тим, що борговий тягар приватного сектора зосереджений в корпоративному секторі. Обслуговування боргу, в середньому, складає більше 40% доходів іспанських компаній (для порівняння - 20% в США). Загалом, борговий тягар іспанських компаній перевищує 50% від річного випуску економіки країни.

Головною відмінністю європейських і американських компаній є те, що американські компанії отримують фінансування, в основному, за рахунок розміщень на фондовому ринку (за допомогою корпоративних облігацій), тоді як європейські компанії значною мірою залежать від банківського фінансування.

Делевериджинг корпоративного сектора в Іспанії може значно ускладнити найм нових працівників. Ринок праці Іспанії зазнає серйозних труднощів з рівнем безробіття понад 20%. Високий рівень безробіття на тлі прийдешнього делевериджинга корпоративного сектора зводить активність споживчого сектора країни «нанівець». Так, одна з найбільших економік світу буде неспроможна забезпечити збут не лише імпортової продукції (в основному, з Німеччини, певною мірою залежної від збуту в країнах ЄС), але і продукції національних виробників.

У структурі споживання в США на початку поточного року сталися певні зміни. Спершу треба відмітити істотне поліпшення споживчих настроїв вище очікуваної відмітки (індекс споживчих настроїв виріс до 70,2 замість очікуваних 63 пунктів). При цьому зростання роздрібних продажів (за виключення продажів автомобілів і палива), загалом, склало 0,6%. Особисте споживання в найбільшій світовій економіці зросло на 2,1% в четвертому кварталі минулого року. Зростання особистих доходів населення склало 0,3% (що на 0,2% менше грудневого показника), а витрати населення зросли на 0,2%. У грудні доходи американців виростили на 0,5%, в той час, як рівень витрат залишився без змін. Така, нехай і не велика, різниця в темпах зростання доходів і витрат демонструє делевериджинг в США.

Макроекономічні показники споживчого ринку США за останні 4 місяці показують повільне, але упевнене відновлення ситуації на ринку і повернення упевненості до покупців. Це, у свою чергу, безумовно, служить поштовхом для корпоративного сектора до найму нових працівників. Варто відмітити, що на споживання в США і Європі значний вплив робить зростання цін (як, втім, і волатильність) на ринку нафти. У структурі витрат американців витрати на паливо займають значну долю.

У Європі ситуація рухається в протилежному напрямі: індекс настроїв покупців впав на 20 пунктів в лютому, а роздрібні продажі в ЄС впали на 0,4% у кінці 2011 року (роздрібні продажі в Німеччині впали на 0,9%). У

плані співвідношення чинників економічного зростання Європа багато у чому схожа на США, проте, на відміну від Європи, американський уряд в тій або іншій мірі (за рахунок податків або державних витрат) намагається підтримувати споживчий попит. США має більше свободи у валютному регулюванні; можливо, це і є однією з причин того, що США почувають себе комфортніше з їх поточним рівнем державного боргу. Борговий тягар приватного сектора є менш критичною проблемою через наявність альтернатив: для компаній - ринок облігацій; для споживачів - оголошення банкрутства з процедурою передачі нерухомості банку (foreclosure) або можливе рефінансування.

Попит на товари тривалого попиту в США впав на 4% в січні. Таке падіння обгрунтоване, головним чином, різким падінням попиту на виробниче устаткування і продукцію авіапромисловості з боку компаній. У грудні 2011 року закінчилась дія стимулюючого пакету, що дозволяє компаніям, що купують нове устаткування, повністю амортизувати його вартість в перші місяці (фактично, дозволяє відносити капітальні витрати на статтю «амортизація», що зменшує оподатковувану базу компанії). Від падіння попиту на товари тривалого користування постраждали, в основному, німецькі експортери устаткування і американський виробник літаків Boeing.

Трансформація попиту відбувається. Значний вплив на стан попиту, в першу чергу – споживчого, спричиняє державна економічна політика, яка виходить з необхідності підтримати, принаймні, на деякий час, традиційну модель економіки, яка довгі часи базувалась на стимулюванні попиту, що дозволяло підтримувати економічне зростання. Процес трансформації відбувається не синхронно в різних країнах світу. Але сподівання багатьох пов'язані з ситуацією в США. Відтак, традиційна орієнтація на споживання в найбільшій економіці світу, що стала культом і рисою менталітету населення США, продовжує панувати, як фактор розвитку економіки і є прикладом для наслідування інших країн. Але, оскільки можливості різні, то і результати застосування даної моделі далеко не завжди позитивні. Греки вийшли на вулиці з протестами проти вимог значно скоротити споживання, в той час, коли інші країни не змінюють свою економічну модель. Відтак, можна передположити, що глобальна фінансово-економічна криза може мати рецидиви. Ситуація в світовій економіці в значній мірі залежить від успішності дій державних регуляторів, від врахування ними залежностей між попитом, поведінкою споживача та розвитком економіки.

Література

1. Вольчак В.В. Формум институционалистов / В.В. Вольчак // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). - 2010. – Т.2. - №1. – С.117-118.
2. Парламент Германии одобрил выделение кредитов Греции на 22,4 млрд. евро [Электронный ресурс] / - Режим доступа: <http://quote.rbc.ru/macro/?/>.
3. Сэмюэлс У. Дж. Институциональная экономическая теория // Панорама экономической мысли конца XX столетия. / Под ред. Д.Гринуэя, М.Блини, И.Стюарта. Т. 1. – СПб.: Экономическая школа. - 2002. - С. 130.
4. Филоненко Ю.В. Социально-экономические преобразования потребления в русле институционального анализа / Филоненко Ю.В. // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 40-2. – Донецьк, ДонНТУ, 2011. – С.70-75.
5. Экономический кризис глазами нобелевского лауреата [Электронный ресурс] / - Режим доступа: <http://www.rb.ru/career/knowledge/books/2009/07/27/173400.html>.
6. Joseph E. Stiglitz. Build strong rules for finance system [Electronic resource] / - Access: <http://www.politico.com/news/stories/0410/35636.html>.
7. Nouriel Roubini, Christian Menegatti and Arpitha Bykere. No Greece In The American Machine [Electronic resource] / Forbes. -03.25.10. – Access: <http://www.forbes.com/2010/03/24/greece-america-states-eurozone-debt-opinions-columnists-nouriel-roubini-christian-menegatti-arpitha-bykere.html>
8. The cracks spread and widen: Panic about the Greek government's ability to repay its creditors is infecting other euro-area countries' sovereign debt. Where will it end? [Electronic resource] / The Economist. - Apr 29th, 2010. – Access: http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=16009119.